

סימפוזיון במי מינור, מס. 5, אופ' 64 מאת פיוטר איליץ' צייקובסקי (6. 11.1893 - 7.5.1840)

על המלחין:

פיוטר איליץ' צייקובסקי (Pyotr Ilyich Tchaikovsky) נולד בעיירה קטנה בשם ווטקינסקי. בה עבד אביו כמהנדס מכרות. בהיותו בן עשר, עברה משפחתו להתגורר בסט' פטרבורג. את לימודיו האוניברסיטאיים עשה צייקובסקי בבית הספר למשפטים. משסיים לימודיו בהיותו בן תשע-עשרה שנים, החל לעבוד כפקיד ממשלתי. עקב משיכתו הרבה למוסיקה נרשם בגיל עשרים ואחת ללימודים בקונסרבטוריון של סט' פטרבורג, ושנה לאחר מכן, אף התפטר מעבודתו הפקידותית והחליט להתמסר למוסיקה.

הצטיינותו בתחום המוסיקה הייתה כה בולטת, שעם סיום לימודיו בקונסרבטוריון התמנה כמורה להרמוניה בקונסרבטוריון של מוסקבה, משרה בה התמיד שנים-עשרה שנה. כפיצוי על ההתחלה המאוחרת בקריירה המוסיקלית שלו, היה קצב ההלחנה שלו מהיר ביותר, וכתבתו הקיפה ז'אנרים שונים כמו הסימפוזיון, האופרה והפואמה הסימפוזיונית. יצירתו התזמורתית הגדולה הראשונה "רומיאו ויוליה" הולחנה בגיל שלושים.

השנה 1877 היוותה מפנה דרמטי בחייו של צייקובסקי. בשנה זו חלו נישואיו לתלמידתו, נישואין שנועדו ככל הנראה לחפות על עובדת היותו הומוסקסואל, ואשר התפרקו כשבועיים לאחר החתונה, כאשר ניסה להתאבד במימיו הקפואים של הנהר במוסקבה.

באותה שנה, רכש צייקובסקי את אמונה של אלמנה עשירה בשם נדז'דה פון מאק, שהפכה לפטרונית שלו, דאגה לכלכלתו, ואפשרה לו להתמסר באופן בלעדי להלחנה. מדאם פון מאק התנתה את תמיכתה בו בכך שהקשר ביניהם יהיה קשר מכתבים בלבד. למרות שלא התראו מעולם, נרקמו בין השניים יחסי ידידות עמוקים. במכתביו, הרבה צייקובסקי לשתף את פטרוניתו בחוויותיו העמוקות בעת כתיבת יצירותיו. התמיכה הכספית של מדאם פון מאק וקשר המכתבים ביניהם נמשכו ארבע עשרה שנה ונפסקו באופן פתאומי ללא כל הסבר מצדה. עובדה זו העכירה את רוחו של האמן.

בשנים שלאחר מכן הרבה צייקובסקי להופיע ברחבי אירופה כמנצח על יצירותיו, ובשנת 1891 אף הוזמן להופיע בארצות הברית בערים ניו יורק, וושינגטון ופילדלפיה. למרות שנחל הצלחה, הוא לא קנה לעצמו שלוה.

בשנת 1893, ניצח צייקובסקי על קונצרט בכורה של יצירתו האחרונה – הסימפוזיון הששית ("הפאתטית"). פרקה האחרון של היצירה, פרק איטי המבטא יאוש, מצטייר בדיעבד כתחושה מוקדמת של המלחין את קיצו המתקרב. ואמנם, הוא נפטר ימים ספורים לאחר הבכורה, כשהוא בן חמישים ושלוש שנים.

צייקובסקי החשיב את עצמו כמלחין רוסי, אבל היו בסגנונו גם יסודות של מוסיקה צרפתית, איטלקית וגרמנית. השפעות אלו הפכו את יצירותיו למערביות ולאוניברסליות יותר בהשוואה ליצירותיהם של מלחינים רוסיים אחרים כמו רימסקי קורסקוב או מוסורגסקי. הוא יצר סינתזה בין יסודות לאומיים ליסודות אוניברסליים תוך עיצוב שפה סגנונית סובייקטיבית ומלאת רגש. הנימה המלנכולית הפכה למאפיין בולט ברבות מיצירותיו

על היצירה:

בין השנים 1881 ו-1888 היה צ'ייקובסקי עסוק בעיקר בנסיעות ומעט בהלחנה. הדברים הגיעו לידי כך שהמלחין החל לחשוש שמא יבש מעיין יצירתו. בשנת 1888 חל שינוי לטובה. צ'ייקובסקי מבטא אותו במכתב ששגר לפטרוניו מדאם פון מאק: "חשוב לי מאד להוכיח לא רק לאחרים אלא גם לעצמי, שעדיין לא "התייבשתי" בתורת מלחין. האם כבר ספרתי לך שבכוונתי לכתוב סימפוניה? ההתחלה הייתה קשה, ואולם עתה דומה שההשראה כבר נחה עלי. עוד נראה!"

צ'ייקובסקי צדק בתחושותיו. הסימפוניה החדשה (החמישית) אמנם הולחנה והושלמה תוך זמן קצר – שלושה שבועות בלבד. ואולם, למרבה הצער, הביצועים הראשונים של הסימפוניה לא נחלו הצלחה בקרב קהל המאזינים, והתגובה הצוננת גרמה לערעור בטחונו העצמי של המלחין כפי שניתן להוכיח ממכתב נוסף ששלח צ'ייקובסקי למדאם פון מאק: "אחרי שני ביצועים של הסימפוניה החדשה שלי בפטרבורג וביצוע אחד בפראג, הגעתי לכלל מסקנה שהיא כשלון. יש בה משהו דוחה, משהו מיותר, עשוי טלאי על טלאי ולא אמיתי, שהקהל מרגיש אותו בחוש... ההכרה בזאת גורמת לי דקירה של מוסר כליות וחוסר שביעות רצון מעצמי. האומנם אני שחוק, כפי שאומרים כולם? האמנם אינני מסוגל אלא לשוב ולחזור בשינויים קלים על צורת הביטוי המוקדמת שלי?..."

אך כפי שקרה לא אחת בהיסטוריה, ההצלחה של היצירה לא אחרה לבוא. מספר חדשים לאחר מכן ביצע אותה צ'ייקובסקי בהמבורג שם היא התקבלה בהתלהבות רבה. גם המלחין יוהנס ברהמס שנוכח בחזרה לקונצרט הגיב בחיוב: הוא מצא את הסימפוניה "מענגת, חוץ מאשר הפרק האחרון". בעקבות התגובה האוהדת שינה גם צ'ייקובסקי את דעתו: "עכשיו אני אוהב אותה הרבה יותר".

כיום תופסת הסימפוניה החמישית של צ'ייקובסקי מקום מכובד ברפרטואר של כל תזמורת סימפונית לצדן של הסימפוניה הרביעית והסימפוניה הששית של המלחין.

לסימפוניה 4 פרקים:

- אנדנטה-אלגרו קון אנימה.
(Andante – Allegro con anima)
- אנדנטה קנטבילה, קון אלקונה ליסנצה – מודרטו קון אנימה
(Andante cantabile' con alcun licenza – Moderato con anima)
- ולס. אלגרו מודרטו.
Valse (Allegro moderato)
- פינלה. אנדנטה מאסטוזו-אלגרו ויוצ'ה.
Finale.(Andante maestoso–Allegro vivace)

גם בסימפוניה החמישית, כמו ברביעית, מאוחדים ארבעת פרקי הסימפוניה בנושא המשמש כמוטו. הטיפול הדרמטי בנושא יכול להעלות את ההשערה, שלמרות שצ'ייקובסקי אינו אומר זאת במפורש, הוא מתייחס גם כאן לנושא המוטו כאל "הגורל" שאין להמלט ממנו.

פרק ראשון - אנדנטה. אלגרו קון אנימה

(Andante – Allegro con anima)

המבנה הכללי של הפרק הראשון הוא צורת סונטה עם מבוא וקודה.

המבוא מבוסס כולו על נושא אחד (בסולם מי מינור), אפל ומאיים, החוזר ומופיע בוריאנטים שונים.

Cl. in A

1.

2.

3.

הוא בנוי משלושה הגדים :

- הראשון הוא מעין תרועה מאיימת ומופנמת המופיעה פעמיים (בסקוונצה)
- השני הוא קו מלודי יורד ועגמומי, המופיע אף הוא פעמיים
- בשלישי שני צלילים הנפתחים כבתהייה.

החזרות על כל אבר מן הנושא מוסיפה לאווירת הנכאים.

מעבר למבוא, מופיע נושא זה, בטרנספורמציות תמטיות שונות, ברגעים דרמטיים בכל יתר פרקי היצירה, ומשמש כמעין "מוטו" ליצירה כולה.

פרק האלגרו הוא בצורת סונטה מקובלת .

בחטיבת הנושא הראשון מלודיה אחת, קיצבית, וקופצנית :

Fag.

pp

למלודיה שני חלקים ברורים החוזר כל אחד פעמיים(בשינויים קלים). החלק השני מהווה מעין פיתוח לראשון.

Fl.

pp

דוגמה 3

כמקובל בסימפוניות מן התקופה הרומנטית זוכה הנושא הראשון לפיתוח מייד, המוסיף לו נופך של דרמטיות ועוצמה.

בחטיבת הנושא השני מוצגים שלושה נושאים :

• נושא משני :

נעימה אופטימית יותר, במרווחים גדולים ומנעד רחב.

שני נושאים אלה מופיעים בחטיבת ה - Andante של הפרק.

• נושא חטיבת הביניים :

נעימה זו, בגוון מזרחי כלשהו, מסתלסלת ועמוסה בכרומטיות עיטורית.

הנעימות חוזרות פעמים רבות ואף נתונות לתהליכי פיתוח, סקוונציאליים וחקייים ברובם, המשמשים לבניית השיאים הסנטימנטליים שהפרק משופע בהם.

פעמיים במשך הפרק, מחריד נושא ה"מוטו" אשר פתח את היצירה את השלווה בהופיעו בפתאומיות במלוא עוצמתו.

סימני דרך:

Andante cantabile

הפרק השני פותח ברצף של אקורדים ארוכים ואפלים בסגנון המנוני המנוגנים על-ידי כלי קשת. (תחילתה של סדרת האקורדים בסולם סי מינור וסיומה בסולם רה מז'ור).

האקורדים עוברים אל מאחורי הקלעים ומשמשים כרקע לקרן סולנית הנכנסת ומשמיעה מנגינה נוגה ומהורהרת. זהו הנושא הראשי של הפרק:

פרק רביעי

פינלה. אנדנטה מאסטוזו – אלגרו ויוציה
Finale. (Andante maestoso–Allegro vivace)

הפרק הרביעי בסימפוניה משתחרר מ"רוח הנכאים" אפופת היאוש, והוא סוער, מלא חיוניות, ומרשים בפארו והדרו.

הפרק כתוב בצורת סונטה עם מבוא איטי וקודה.

כמו בפרק הראשון, החומר הבסיסי של המבוא האיטי והממושך הוא נושא ה"מוטו", שכבר ייחסנו לו פונקציה דומה לזו של "נושא הגורל" בסימפוניה הרביעית. אלא שהפעם הוא מופיע באופי מלכותי וגאיוני בטוניקה מז'ורית (מי מז'ור). שלא כמו בפרק הראשון, אין נושא זה מופיע במבוא בלבד, אלא מופיע, כארוע דרמטי ורב רושם גם בגוף הפרק עצמו.

בפרק ה"אלגרו" מוצגים נושאים חדשים:

הנושא הראשון הוא גועש ורב תנופה:

כמו נושאים אחרים בסימפוניה מבוסס נושא זה על תבנית ריתמית חוזרת, ויש בו שני משפטים שכל אחד מהם חוזר פעמיים ברצף.

בנוסף לנושא זה, מוצגים בחטיבת הנושא הראשון שתי נעימות נוספות:
האחת קלילה באופייה ומבוססת על תבנית ריתמית מנוקדת:

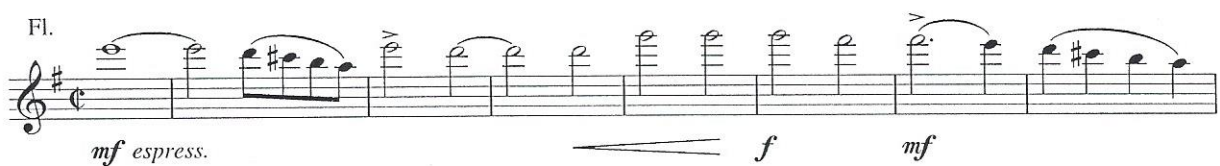

השניה באופי רחב ושירתי:

מעניין לציין כי קיים "דמיון משפחתי" בין שלושת המלודיות בחטיבת הנושא הראשון.

בחטיבת הנושא השני מופיע נושא לירי, שוב בטונליות של רה מז'ור האופיינית ליצירה.

סימני דרך:

כלי הקשת משמיעים גרסה חגיגית ומזוירית של נושא המוטו. כלי הנשיפה המלווים, ביניהם הטובה, מוסיפים לו ממד של עומק.

Score for Fag. a2, Tuba, and Vlc. The Fag. a2 part is in the top staff, Tuba in the middle, and Vlc. in the bottom. All are in 4/4 time with a key signature of three sharps (F#, C#, G#).

לאחר שני משפטים, תורעות החצוצרות והקרנות כמרחוק את המקצב של נושא המוטו על רקע פיזיקטו של שמיניות בכלי הקשת:

Score for Cor. and Vl. The Cor. part is in the top staff and Vl. in the bottom. Both are in 4/4 time with a key signature of three sharps.

לאחריהן, בצליל חרישי, פסוק כורלי בכלי הנשיפה.

Score for Cor., Tps., Tbs., and Tb+Tuba. The Cor. part is in the top staff, Tps. in the second, Tbs. in the third, and Tb+Tuba in the bottom. All are in 4/4 time with a key signature of three sharps. Dynamics include sfp, pp, p, and mf.

החטיבה כולה חוזרת בשנית, בגוני תזמור שונים ובמרקם עשיר יותר:

- כלי נשיפה מעץ משמיעים את נושא המוטו על רקע של טריליות בכלי קשת וקו קונטרפונקטי בבסונים ובקרנות.
- קריאות החצוצרה חוזרות בלוי קצבי אינטנסיבי יותר.
- רצף האקורדים הכורליים ארוך יותר ובצליל עז.

העוצמה נחלשת. תוף טימפני מדרדר נקודת עוגב על הצליל "סול" ומעליה נשמעים הדים הולכים ונחלשים של הפסוק הכורלי המסיימים את המבוא.

קרשצינדו קצרצר של דרדור התוף מוביל אל חטיבת האלגרו ויוציה, ומעל נקודת העוגב הנמשכת בקונטרבסים, נשמע הנושא הראשון הנמרץ והגועש בכינורות:

הוא חוזר פעמים רבות ובמשנה תוקף בצלילים קטועים ומרקם מעובה.

האופי משתנה בבת אחת: תבנית קלילה במקצב מנוקד ובלגטו, עוברת בין כלי הנשיפה מעץ והקונטרבסים לסירוגין, עטופים צלילי פריטה ועל רקע של צלילים מהירים החוזרים על עצמם:

התבנית המנוקדת מתחלפת במנגינה "רומנטית" רחבה ושירתית בכלי קשת:

מנגינה זו חוזרת מספר רב של פעמים עם חיקויים קונוניים על רקע של נקודת עוגב ושמיניות פועמות בעוז, תוך שהיא מטפסת עד לשיא.

לאחר השיא, הרפיה קצרה של המתח על רקע אוסטינטו:

האוסטינטו מוביל אל חטיבת הנושא השני. זהו נושא שירתי רחב ומלא הבעה המושמע על-ידי חלילים ומלווה בלווי סינקופי דינמי.

הכינורות חוזרים על הנושא השירתי ומפתחים אותו עד לשיא המוביל היישר אל חטיבת הפיתות. נושא המוטו מתפרץ במלוא הדרו בכלי המתכת. הפסגיים הסולמיים המהירים המלווים אותו משווים לתחילת הפיתוח רוח של סערה.

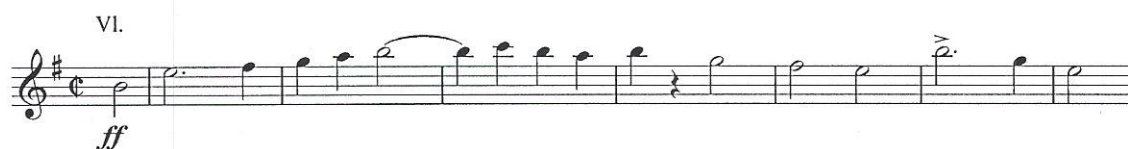
פרפרזה על הנושא הראשון מופיעה בטוטי של כל התזמורת ואל תוכה משתרבות תרועות כלי מתכת המשתלטות על החלל האקוסטי.

פיתוח של הנושא השני העובר בין כלי הנשיפה מעץ, מוביל אל קטע שקט, מעין תפילה כורלית הבנויה מחילופים בין אקורדים חוזרים בכלי נשיפה ואוסטינטו סביב הצליל "מיי" בכלי קשת. הטונליות נודדת עד שהיא מגיעה את הטוניקה.

בהמשך, אחד הנושאים המשניים מופיע מעל ומתחת לאוסטינטו שנגזר מהצלילים הראשונים של הנושא הראשון.

חטיבת הפיתוח מסתיימת בדימינואנדו מרשים הכולל מודולציות נועזות. הנושא המשני מצטמצם לאקורדים חוזרים, בעוד האוסטינטו שנגזר מהנושא הראשון מבסס את הטוניקה ("מיי").

הרפריזה מתחילה עם התפרצות פתאומית של פרפרזה על הנושא הראשון המופיעה בבאס ומשמשת לזוי לנושא חדש בעל אופי חגיגי:

שאר המרכיבים של התצוגה מופיעים פחות או יותר בסדר המקורי שלהם:

- קטע הבנוי סביב התבנית הקלילה,
- קטע הבנוי סביב התבנית "הרומנטית",
- עליה לשיא, הרפיה של המתח,
- נושא שני שירתי, ופיתוחו.

הטונליות של הנושא השני נועזת למדי – פה דיאז מז'ור. כשהטונליות מגיעה לדומיננטה (סי), מופיע המקצב של נושא המוטו. רצף של אקורדים מכין את הכניסה של הקודה.

טוטי רב עוצמה.

המפעם מואט במקצת. כלי מתכת מנגנים מוטיבים מתוך נושא המוטו על רקע טרילולות בכלי קשת ונקודת עוגב על הדומיננטה בבסים ובטימפני.

המהירות מואצת שוב. כלי המתכת תורעים בצליל חוזר (דומיננטה) את המקצב של נושא המוטו על רקע שמיניות פועמות בכלי הקשת. סדרת אקורדים מאיטה ועוצרת בשהייה.

המפעם מואט, ובחגיגות מלכותית ובקצב של מארש, בטוניקה מז'ורית, ובתנועה מוטורית רציפה בכלי עץ מוליכה המוסיקה אל כניסה מפוארת של נושא המוטו השלם בכלי הקשת. נושא המוטו השלם מופיע כמארש ניצחון מז'ורי מלווה בקווים קונטרפונקטיים חדשים שמוסיפים לו ברק.

המפעם חוזר לפרסטו והמוסיקה עוסקת בנושאים המשניים.

הסימפוניה מסתיימת בעליזות רבה כאשר בתווך נשמע הנושא הראשי של הפרק הראשון.